

INVESTERINGEN IN PRODUCENTEN VAN CLUSTERMUNITIE DOOR NEDERLANDSE FINANCIËLE INSTELLINGEN



EEN ONDERZOEK DOOR PROFUNDO IN OPDRACHT VAN IKV PAX CHRISTI

MEI 2010

Voorwoord

Dit onderzoek naar investeringen van Nederlandse financiële instellingen in producenten van clustermunitie is uitgevoerd door Profundo in opdracht van IKV Pax Christi.. Het onderzoek is gebaseerd op informatie afkomstig van websites en publicaties van de betrokken bedrijven zelf (jaarverslagen, persberichten en beursmededelingen), publicaties in financiële vakbladen en overige media, publicaties van de financiële instellingen zelf (jaarverslagen van beleggingsfondsen) en financiële databanken. Financiële instellingen waarbij investeringen in producenten van clustermunitie werden gevonden hebben de gelegenheid gekregen om op de conceptbevindingen te reageren. Hun commentaar is opgenomen in dit rapport.

IKV Pax Christi en Profundo hebben bij dit onderzoek de grootst mogelijke accuratesse betracht. Maar gezien de beperkte beschikbaarheid van informatie over investeringen is dit rapport niet alomvattend. Wij verwelkomen dan ook eventuele opmerkingen, aanvullende informatie en correcties: info@ikvpaxchristi.nl.

Roos Boer (IKV Pax Christi)
Jan Willem van Gelder (Profundo)
Julia Padberg (Profundo)

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
Inleiding	3
Hoofdstuk 1 Internationale en nationale context	4
1.1 Clustermunitie en het Oslo-proces	4
1.2 De CCM en investeringen in clustermunitie	4
1.3 Investeringen in clustermunitie internationaal	5
1.4 Nederland	6
Hoofdstuk 2 Definities en onderzoeksopzet	8
2.1 Definities	8
2.1.1 Clustermunitie	8
2.1.2 Producent van clustermunitie	8
2.1.3 Nederlandse financiële instelling	9
2.2 Onderzoeksopzet	9
2.3 Commentaar en reacties	10
Hoofdstuk 3 Geselecteerde clustermunitieproducenten	11
3.1 Alliant Techsystems - Verenigde Staten	11
3.2 Hanwha - Zuid-Korea	11
3.3 L-3 Communications - Verenigde Staten	11
3.4 Lockheed Martin - Verenigde Staten	11
3.5 Poongsan - Zuid-Korea	11
3.6 Singapore Technologies Engineering - Singapore	12
3.7 Textron - Verenigde Staten	12
Hoofdstuk 4 Investeringen Nederlandse financiële instellingen	13
4.1 Aegon	13
4.1.1 Profiel	13
4.1.2 Investeringen in producenten van clustermunitie	13
4.1.3 Commentaar Aegon	15
4.1.4 Reactie IKV Pax Christi	15
4.2 ING Groep	15
4.2.1 Profiel	15
4.2.2 Wapenbeleid	15
4.2.3 Investeringen in producenten van clustermunitie	16
4.2.4 Commentaar ING Groep	18
4.2.5 Reactie IKV Pax Christi	18

4.3	Rabobank Groep	19
4.3.1	Profiel	19
4.3.2	Wapenbeleid	19
4.3.3	Investerings in producenten van cluster munitie.....	19
4.3.4	Commentaar Robeco	20
4.3.5	Reactie IKV Pax Christi.....	21
4.4	Shell Asset Management (SAMCo)	21
4.4.1	Profiel	21
4.4.2	Wapenbeleid	21
4.4.3	Investerings in producenten van cluster munitie.....	22
4.4.4	Commentaar SAMCo	22
4.4.5	Reactie IKV Pax Christi.....	22
Hoofdstuk 5	Conclusies en aanbevelingen	23
	Bronverwijzingen	24

Samenvatting

Het Oslo-proces is een nauwe samenwerking tussen staten en civil society die in 2008 heeft geleid tot de totstandkoming van de Conventie over Cluster Munitie. IKV Pax Christi ziet het tegengaan van investeringen in producenten van cluster munitie als onderdeel van dit proces. Deze zienswijze wordt wereldwijd door verschillende actoren gedeeld en in meerdere landen vinden op dit moment discussies plaats over óf en hoe een verbod op investeringen in nationale wetgeving verankerd kan worden. In Nederland is er zowel vanuit de Tweede Kamer als vanuit financiële instellingen een roep om wetgeving die investeringen in cluster munitie verbiedt.

Om een geïnformeerde discussie over dit onderwerp in Nederland te bevorderen heeft IKV Pax Christi onderzoeksbureau Profundo gevraagd te onderzoeken welke Nederlandse financiële instellingen investeren in producenten van cluster munitie.

In de hoofdstukken 2, 3 en 4 wordt een overzicht gegeven van de huidige investeringen van Nederlandse financiële instellingen en hun buitenlandse dochters in producenten van cluster munitie. Onder cluster munitie verstaan we conventionele munitie die is ontworpen om meerdere kleine explosieve ladingen van elk minder dan 20 kilogram uit te strooien of te verspreiden. Deze definitie is gebaseerd op de *Convention on Cluster Munitions* van 2008.

Op basis van publicaties van de betrokken bedrijven, militaire vakbladen en publicaties van financiële instellingen is een lijst van bedrijven opgesteld die momenteel cluster munitie en/of onderdelen hiervan ontwikkelen en/of produceren. Voor dit onderzoek zijn zeven cluster munitieproducenten geselecteerd, weergegeven in onderstaande tabel.

Clustermunitieproducent	Vestigingsland
Alliant Techsystems	Verenigde Staten
Hanwha	Zuid-Korea
L-3 Communications	Verenigde Staten
Lockheed Martin	Verenigde Staten
Poongsan	Zuid-Korea
Singapore Technologies Engineering	Singapore
Textron	Verenigde Staten

De cluster munitie die deze bedrijven produceren, wordt in dit rapport beschreven. Ook wordt aandacht besteed aan de wijze waarop deze controversiële wapens worden ingezet.

Op basis van publicaties van de betrokken bedrijven, financiële vakbladen en databanken en publicaties van Nederlandse financiële instellingen is onderzocht welke Nederlandse financiële instellingen investeren in de zeven genoemde producenten van cluster munitie. De resultaten van dit onderzoek zijn samengevat in onderstaande tabel.

Financiële instelling	Alliant Techsystems	Hanwha	L-3 Communications	Lockheed Martin	Poongsan	Singapore Techn. Engineering	Textron
Aegon	O		O	A,O			O
ING	A		A,O	A		A	A
Rabobank	O		A	A			
Shell Asset Management (SAMCo)				A			

Legenda: A = belegging in aandelen; O = belegging in obligaties.

Zoals blijkt uit de tabel, beheren vier Nederlandse financiële instellingen aandelen en/of obligaties in één of meer clustermunitieproducenten. Voor vijf clustermunitieproducenten zijn investeringen van Nederlandse financiële instellingen vastgesteld. Behalve bij SAMCo, gaat het in alle gevallen om investeringen beheerd door buitenlandse dochterbedrijven van de betreffende Nederlandse financiële instellingen.

Het is goed mogelijk dat nog meer Nederlandse financiële instellingen investeringen in producenten van clustermunitie beheren. Zo zijn slechts voor enkele tientallen (grotere) pensioenfondsen gegevens gevonden over hun aandelenbeleggingen. Van de overige (meer dan 500) pensioenfondsen is niet bekend in welke aandelen en obligaties zij precies beleggen, terwijl slechts van enkele van deze pensioenfondsen bekend is dat zij investeringen in producenten van clustermunitie uitsluiten. Ook van veel verzekeringsmaatschappijen en banken is niet bekend in welke aandelen en obligaties zij voor eigen rekening beleggen. Dit onderzoek geeft dus geen volledig overzicht van alle investeringen door Nederlandse financiële instellingen in clustermunitieproducenten, maar beperkt zich tot het weergeven van de investeringen waarover in publieke en commerciële bronnen informatie gevonden konden worden.

Inleiding

In dit rapport wordt verslag gedaan van een onderzoek naar investeringen van Nederlandse financiële instellingen in producenten van clustermunitie. Het onderzoek is uitgevoerd door onderzoeksbureau Profundo in opdracht van IKV Pax Christi.

De opzet van dit rapport is als volgt:

In Hoofdstuk 1 worden de internationale en nationale context voor dit onderzoeksrapport geschetst en ingeleid waarom op dit moment de discussie over investeringen in clustermunitieproducenten wereldwijd hoog op de agenda staat.

In Hoofdstuk 2 worden de definities gegeven voor clustermunitie en producenten van clustermunitie, gebaseerd op de *Convention on Cluster Munitions* van 2008. Vervolgens wordt de onderzoeksopzet en de selectie van clustermunitie producenten beschreven.

Hoofdstuk 3 geeft voor ieder van de zeven geselecteerde producenten van clustermunitie een beschrijving van de clustermunitie die het bedrijf produceert.

Hoofdstuk 4 biedt per Nederlandse financiële instelling een overzicht van diens investeringen in de zeven geselecteerde clustermunitieproducenten.

Hoofdstuk 4 biedt de conclusies van het onderzoek en de aanbevelingen van IKV Pax Christi aan de Nederlandse regering.

Een samenvatting van de resultaten van dit onderzoek vindt u op de eerste pagina's van dit rapport.

Hoofdstuk 1 Internationale en nationale context

1.1 Clustermunitie en het Oslo-proces

Als vredesorganisatie zet IKV Pax Christi zich in voor de bescherming van burgers. Clustermunitie vormt een ernstige bedreiging voor de burgerbevolking tijdens en na een conflict. Clustermunitie is een gebiedsdekkend wapen en kan worden afgevuurd door artillerie en raketsystemen of gedropt worden door vliegtuigen; ze verspreiden tientallen en soms zelfs honderden stuks submunitie of bommen over een gebied ter grootte van een voetbalveld. De verspreiding van submunities over zo'n groot oppervlak geeft een grote kans op burgerslachtoffers tijdens een aanval. Een aanzienlijk deel van de submunitie ontploft bovendien niet tijdens een aanval. Ze blijven op de grond liggen en functioneren als *de facto* landmijnen die burgers doden en verwonden, zelfs lang nadat het conflict is beëindigd.

Ten minste 15 landen, waaronder Nederland, hebben in het verleden clustermunitie gebruikt.ⁱ Meer dan 24 landen werden getroffen door clustermunitie.ⁱⁱ Volgens schattingen viel 98% van de slachtoffers van clustermunitie onder burgers.¹

IKV Pax Christi was in 2003 mede-oprichter van de Cluster Munitie Coalitie (CMC)ⁱⁱⁱ en is sindsdien actief betrokken bij de totstandkoming van het internationaal verdrag tegen clustermunitie. 3 December 2008 markeert een belangrijke dag voor het internationaal humanitair recht. Op die dag kwamen 94 landen in Oslo bijeen om de Conventie over Clustermunitie (CCM) te ondertekenen, onder wie ook Nederland. De conventie bevat een categoriaal verbod op het gebruik, de productie, de doorvoer en de opslag van clustermunitie en is het resultaat van een intensieve samenwerking tussen staten en civil society die in 2007 van start ging. Het internationale verdrag is inmiddels door 106 landen ondertekend, en door 34 landen geratificeerd.^{iv} Op 1 augustus 2010 treedt het verdrag in werking.

1.2 De CCM en investeringen in clustermunitie

Hoewel de CCM geen expliciet verbod bevat op investeringen in clustermunitie, lezen verschillende staten en maatschappelijke organisaties in de CCM wel degelijk een verbod op investeringen in artikel 1 (1) c van het verdrag.

ⁱ De volgende landen hebben clustermunitie gebruikt: Eritrea, Ethiopië, Frankrijk, Georgië, Israël, Libië, Marokko, Nederland, Nigeria, Rusland (USSR), Saoedi-Arabië, Soedan, Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en voormalig Joegoslavië (Servië). Bron: "Cluster Munition Information Chart", (November 2009), Human Rights Watch, down te laden op: <http://www.hrw.org/en/news/2009/07/17/cluster-munition-information-chart>.

ⁱⁱ De volgende landen en gebieden werden getroffen door clustermunitie: Afghanistan, Albanië, Angola, Azerbeidzjan, Bosnië en Herzegovina, Cambodja, DR Congo, Eritrea, Ethiopië, Georgië, Grenada, Irak, Israël, Kroatië, Koeweit, Laos PDR, Libanon, Montenegro, Marokko, Oeganda, Rusland, Saoedi-Arabië, Servië, Sierra Leone, Soedan, Syrië, Tsjaad, Tadjikistan, Verenigd Koninkrijk, Vietnam en Zambia, als ook de Falkland Eilanden, Kosovo, Nagorno-Karabach, Tsjetsjenië en de Westelijke Sahara. Bron: "Cluster Munition Information Chart", (November 2009), Human Rights Watch, down te laden op: <http://www.hrw.org/en/news/2009/07/17/cluster-munition-information-chart>.

ⁱⁱⁱ De CMC bestaat wereldwijd inmiddels uit ongeveer 350 NGO's uit 90 landen.

^{iv} Voor een actueel overzicht van alle landen die de CCM hebben ondertekend en geratificeerd, zie: www.stopclustermunitions.org.

Artikel 1 (1) c van de Conventie over Cluster Munitie luidt: *“Each State Party undertakes never under any circumstances to assist, encourage or induce anyone to engage in any activity prohibited to a State Party under this Convention.”* Investerings, kredietverstrekkingen e.d. zijn actieve handelingen die het mogelijk maken dat een bedrijf clustermunitie produceert, en dit druist in tegen het artikel 1 (1) c.

Een policy paper van de Cluster Munition Coalition (CMC) verwoordt dit als volgt: *“Financing and investing are active choices, based on a clear assessment of a company and its plans. Investing in a cluster munitions producer therefore is a choice to support the production of these weapons that cause unacceptable harm.”* De CMC vervolgt: *“States signing on to the Convention on Cluster Munitions should realise that this also implies a ban on investments in cluster munitions manufacturers. Recognizing the danger posed by cluster munitions, states should be consistent furthermore and prohibit investments in producers of cluster munitions.”*²

1.3 Investerings in clustermunitie internationaal

Een rapport van IKV Pax Christi en Netwerk Vlaanderen uit april 2010 toonde aan dat wereldwijd voor minstens 43 miljard USD werd geïnvesteerd in producenten die zijn geïdentificeerd als producent van clustermunitie. De internationale “stop explosive investments campaign”³ van de CMC roept financiële instellingen op deze investeringen te beëindigen en roept staten op om investeringen in clustermunitie bij wet te verbieden.

Verschillende staten hebben aangegeven investeringen in clustermunitie te zien als verboden onder de Conventie over Cluster Munitie. Onder deze landen vallen onder meer Libanon, Malta, Mexico en Rwanda.⁴ Er is bovendien een wettelijk verbod op investeringen in België, Ierland, Luxemburg, Nieuw Zeeland en het Verenigd Koninkrijk, waarvan de laatste vier landen dit verbod hebben ingevoerd als onderdeel van de ratificatie van de Conventie over Cluster Munitie hebben. Het Belgische verbod op investeringen was er al voor de totstandkoming van de CCM. In Zwitserland werd recent een motie aangenomen die oproept tot een verbod in investeringen in clustermunitie. Ook in Denemarken, Duitsland en Italië zijn discussies in het parlement gaande over wetgeving die over investeringen in clustermunitie moet verbieden.

De wetgeving in de vijf bovengenoemde landen verschilt sterk van elkaar. Zo heeft de Ierse wetgeving enkel betrekking op publieke gelden, verbiedt de Luxemburgse wet het *“knowingly”* investeren in clustermunitie, spreekt de wet in Nieuw Zeeland van investeringen *“with the intention that the funds be used, or knowing that they are to be used, in the development or production of cluster munitions”* en heeft het verbod in Het Verenigd Koninkrijk vooralsnog enkel betrekking op directe investeringen. De wet in België is de meest alomvattende wetgeving en geldt voor elke Belgische burger, elke bank die in België geregistreerd is, elk fonds die onder het Belgisch recht valt en elke Belgische dochteronderneming van buitenlandse financiële instellingen. De beloofde publicatie van een zwarte lijst met producenten van clustermunitie als onderdeel van de implementatie van de wetgeving blijft echter vooralsnog uit.⁵

Activisten en cliënten van financiële instellingen uit meer dan 20 landen hebben inmiddels het onderwerp aangekaart bij zowel de financiële instellingen als nationale overheden, en roepen op tot een volledige stop op de financiering van producenten van clustermunitie.⁶

IKV Pax Christi erkent de complexiteit van wetgeving, maar is er tegelijkertijd van overtuigd dat het humanitair leed dat clustermunitie berokkent zwaarder weegt dan de moeite die het kost om wetgeving te implementeren. Andere landen hebben hierin reeds het voortouw genomen. Veel financiële instellingen wereldwijd hebben inmiddels aangetoond dat het mogelijk is te voorkomen dat er geld naar producenten van clustermunitie gaat.⁷ Als dit voor financiële instellingen mogelijk is, is het ook mogelijk om dit in wetgeving vast te leggen.

1.4 Nederland

In Nederland kwamen in de Zembla-documentaire “Het clusterbomgevoel”⁸ in 2007 investeringen in clusterbommen door Nederlandse pensioenfondsen en banken aan het licht. De reacties vanuit de maatschappij en de politiek waren furieus, en veel van de in de documentaire doorgelichte financiële instellingen hebben sindsdien beleid geïnstalleerd dat investeringen in clustermunitie (deels) uitsluit.⁹

Nederland ondertekende in december 2008 de Conventie over Cluster Munitie en is in het proces van ratificatie van de conventie. In een brief aan de Tweede Kamer gaf de Nederlandse regering al eerder aan dat directe investeringen indruisen tegen de geest van het verdrag.¹⁰ Zij gaf echter tevens aan dat zij deze verantwoordelijkheid graag aan de financiële instellingen zelf overlaat.

In december 2009 wees de Tweede Kamer de regering op haar verantwoordelijkheden en nam een motie aan die de regering oproep een wettelijk verbod in investeringen in producenten van clustermunitie in te stellen. Een belangrijke stap om voorgoed een einde te maken aan investeringen in clustermunitie leek te zijn gezet. In maart 2010 lieten demissionair Minister van Financiën de Jager en Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid Donner echter weten niets te zien in de implementatie van deze motie. Wetgeving zou getuigen van “symboolpolitiek” en bovendien “een averechtse werking” hebben.¹¹

Clustermunitie staat nu op de agenda en het is dan ook nu het moment voor de Nederlandse regering om te handelen. Wetgeving is de enige manier om ervoor te zorgen dat ook in de toekomst, wanneer clustermunitie wellicht minder hoog op de agenda staat, geen geld naar de productie van deze inhumane wapens gaat. Artikel 9 van de Conventie over Cluster Munitie bepaalt: “Elke Staat die Partij is neemt alle passende wettelijke, administratieve en andere maatregelen om dit Verdrag uit te voeren, met inbegrip van het opleggen van strafrechtelijke sancties, teneinde het ondernemen van ingevolge dit Verdrag voor een Staat die Partij is verboden activiteiten door personen die onder zijn rechtsmacht of zeggenschap vallen of op grondgebied dat onder zijn rechtsmacht of zeggenschap valt, te voorkomen en tegen te gaan.”

Dat betekent dat de Nederlandse regering de plicht heeft om het internationale verdrag te vertalen naar nationaal recht dat geldt voor al haar inwoners. De Nederlandse regering heeft zoals gezegd al eerder aangegeven dat investeringen indruisen tegen de aard van het verdrag.^v De Kamer heeft zich middels een motie hierover duidelijk uitgesproken.

IKV Pax Christi is van mening dat de mogelijkheden en onmogelijkheden van wetgeving afdoende door de ministers zijn onderzocht en wil met dit rapport een bijdrage leveren aan een inhoudelijke discussie die zich baseert op feiten en mogelijkheden in plaats van de weinig geïnformeerde argumenten die tot nu toe zijn door de ministers zijn aangevoerd.

^v Bijvoorbeeld kamerstuk 2007-2008 21501-02, nr. 846 (8 september 2008), Raad Algemene Zaken en Externe Betrekkingen: Lijst van vragen en antwoorden over clustermunitie, antwoord op vragen 6 en 7.

Waar andere landen zoals het Verenigd Koninkrijk wegen zoeken om -naar de aard van het internationale verdrag- wetgeving op investeringen te implementeren, lijkt de Nederlandse regering deze moeite niet eens te willen nemen. Dit getuigt niet alleen van een dubbele moraal (we verbieden een wapen, maar investeringen in dit wapen staan we toe), maar creëert tevens een buitengewoon onduidelijke situatie voor financiële instellingen. Financiële instellingen hebben behoefte aan richtlijnen en roepen inmiddels zelf de Nederlandse regering op tot wetgeving.¹² Bovendien laat het MVO-beleid van de Nederlandse regering zelf zien waarin goede bedoelingen soms te kort schieten: de huisbankier van de Nederlandse overheid, de Royal Bank of Schotland, investeert fors in clustermuniteiproducenten.¹³

In de volgende hoofdstukken worden Nederlandse investeringen nader bekeken, en worden reacties van de financiële instellingen weergegeven op de aan hun voorgelegde onderzoeksresultaten.

Hoofdstuk 2 Definities en onderzoeksopzet

2.1 Definities

2.1.1 Clustermunitie

De definitie van clustermunitie is gebaseerd op de *Convention on Cluster Munitions* (Verdrag over Clustermunitie) van 2008:¹⁴

Clustermunitie is conventionele munitie die is ontworpen om meerdere kleine explosieve ladingen van elk minder dan 20 kilogram uit te strooien of te verspreiden. De explosieve submunitie maakt deel uit van de clustermunitie. Het betreft niet:

- a. Munitie of submunitie ontworpen om vuurpijlen, rook, pyrotechniek of antiradarsneeuw af te werpen; of munitie die uitsluitend werd ontworpen voor luchtafweer;
- b. Munitie of submunitie ontworpen om elektrische of elektronische effecten te veroorzaken;
- c. Munitie die, om ongewilde zone-effecten en het risico op niet-geëxplodeerde submunitie te vermijden, elk van de volgende eigenschappen heeft:
 - Elk explosief bevat minder dan tien stuks explosieve submunitie;
 - Elke explosieve submunitie weegt meer dan vier kilogram;
 - Elke explosieve submunitie is ontworpen om een enkel doel te detecteren en aan te vallen;
 - Elke explosieve submunitie is uitgerust met een elektronisch zelfvernietigingsmechanisme;
 - Elke submunitie is uitgerust met een elektronisch mechanisme voor zelfuitschakeling.
- **Explosieve submunitie** betekent een conventioneel explosief dat door een clusterbom wordt uitgestrooid of verspreid en zo ontworpen is dat het vóór, tijdens of na de inslag ontploft.

2.1.2 Producent van clustermunitie

Een producent van clustermunitie wordt als volgt gedefinieerd:

- Elke onderneming of groep van ondernemingen die, zelf of via een dochtermaatschappij, clustermunitie ontwikkelt en/of produceert volgens de definities van de *Convention on Cluster Munitions* (zie paragraaf 2.1);
- Elke onderneming of groep van ondernemingen die, zelf of via een dochtermaatschappij, cruciale onderdelen van clustermunitie ontwikkelen en/of produceren;
- Een onderneming of groep van ondernemingen wordt beschouwd als een fabrikant van clustermunitie ongeacht het aandeel van de productie van clustermunitie of onderdelen ervan in de totale omzet, en ongeacht de aard van de andere activiteiten van de onderneming.

2.1.3 Nederlandse financiële instelling

Een Nederlandse financiële instelling is een bank, verzekeringsmaatschappij, vermogensbeheerder, pensioenfonds, een andere financiële instelling, of een financiële groep waartoe verschillende soorten financiële instellingen behoren, die zelf in Nederland gevestigd is of waarvan de moedermaatschappij in Nederland gevestigd is. Zoals ook in de financiële verslaggeving gebruikelijk is, worden alle buitenlandse dochtermaatschappijen van Nederlandse financiële instellingen dus als Nederlandse financiële instellingen beschouwd omdat het Nederlandse moederbedrijf eindverantwoordelijk is voor de activiteiten van deze buitenlandse dochters.

2.2 Onderzoeksopzet

Op basis van websites, publicaties van de betrokken bedrijven en van gerenommeerde onderzoeksinstituten, militaire vakbladen en financiële instellingen is een selectie gemaakt van zeven bedrijven die op of na 1 mei 2010 voldeden aan de definitie van een producent van clustermunition (zie paragraaf 2.1.2). Daarbij zijn de volgende selectiecriteria gehanteerd:

- Duidelijk bewijs dat het bedrijf in de laatste twee jaar (sinds 30 april 2008) clustermunition geproduceerd heeft of betrokken is bij clustermunition-productie en/of -ontwikkeling;
- Geen bewijs dat het bedrijf haar betrokkenheid in clustermunition in de komende 12 maanden stop zal zetten;
- Nederlandse financiële instellingen zouden naar verwachting bij de financiering van dit bedrijf betrokken kunnen zijn, omdat het bedrijf beursgenoteerd is of tenminste internationaal georiënteerd is.

Alle beursgenoteerde bedrijven die betrokken zijn bij de productie van clustermunition zijn in de lijst opgenomen, maar ten aanzien van staats- en private bedrijven is de lijst niet uitputtend: er zijn wereldwijd nog meer bedrijven betrokken bij de productie van clustermunition.

Nadere informatie over de productie van clustermunition door de in Tabel 1 genoemde bedrijven wordt gegeven in Hoofdstuk 3.

Tabel 1 Geselecteerde producenten van clustermunition

Clustermunitionproducent	Vestigingsland
Alliant Techsystems	Verenigde Staten
Hanwha	Zuid-Korea
L-3 Communications	Verenigde Staten
Lockheed Martin	Verenigde Staten
Poongsan	Zuid-Korea
Singapore Technologies Engineering	Singapore
Textron	Verenigde Staten

Vervolgens is onderzocht of Nederlandse financiële instellingen in deze bedrijven hebben geïnvesteerd. De resultaten van dit onderzoek worden samengevat in Hoofdstuk 4. De volgende vormen van investeringen van financiële instellingen in producenten van clustermunition zijn hierbij onderzocht:

- leningen en andere vormen van kredietverlening aan producenten van controversiële wapens;
- investeringen in aandelen en obligaties van producenten van controversiële wapens;
- begeleiding van aandelen- en obligatie-emissies van producenten van controversiële wapens.

Ten aanzien van investeringen in aandelen, obligaties en leningen was in principe 31 december 2009 de peildatum. Als uit recentere informatie of uit het commentaar van de betrokken financiële instelling bleek dat de investering inmiddels verkocht of terugbetaald was, is de investering niet in dit rapport vermeld.

Ten aanzien van de begeleiding van emissies is gekeken naar activiteiten in de laatste twee jaar (sinds 30 april 2008).

Het onderzoek naar de betrokkenheid van Nederlandse financiële instellingen is gebaseerd op informatie afkomstig van websites en publicaties van de betrokken bedrijven zelf (jaarverslagen, persberichten en beursmededelingen), publicaties in financiële vakbladen en overige media, publicaties van de financiële instellingen zelf (jaarverslagen van beleggingsfondsen) en financiële databanken.

Op basis van deze bronnen zijn investeringen van een beperkt aantal financiële instellingen gevonden (zie Hoofdstuk 4). Het is echter goed mogelijk dat nog meer Nederlandse financiële instellingen investeringen in producenten van clustermunie beheeren. Zo zijn slechts voor enkele tientallen (grotere) pensioenfondsen gegevens gevonden over hun aandelenbeleggingen. Van de overige (meer dan 500) pensioenfondsen is niet bekend in welke aandelen en obligaties zij precies beleggen, terwijl slechts van enkele van deze pensioenfondsen bekend is dat zijn investeringen in producenten van clustermunie uitsluiten. Ook van veel verzekeringsmaatschappijen en banken is niet bekend in welke aandelen en obligaties zij voor eigen rekening beleggen.

Dit onderzoeksrapport geeft dus geen volledig overzicht van alle investeringen door Nederlandse financiële instellingen in clustermunieproducenten, maar beperkt zich tot het weergeven van de investeringen waarover in publieke en commerciële bronnen informatie gevonden konden worden.

2.3 Commentaar en reacties

De financiële instellingen waarvoor investeringen in producenten van clustermunie werden gevonden, hebben de gelegenheid gekregen om op de concept-bevindingen te reageren. Hun commentaar is opgenomen in het rapport en op basis van hun reacties zijn op verschillende plaatsen bevindingen aangepast. Vervolgens heeft de opdrachtgever van dit onderzoek, IKV Pax Christi, een korte reactie geschreven op het commentaar van de financiële instellingen.

Hoofdstuk 3 Geselecteerde clustermunitione producenten

3.1 Alliant Techsystems - Verenigde Staten

Alliant Techsystems (ATK) is de ontwerper en producent van de “Hellfire” raketmotor van het Sensor Fuzed Weapon (SFW) van Textron (zie paragraaf 3.7). Het SFW is een lucht-naar-grond clusterwapen dat 10 BLU-108 submunities bevat. De raketmotor van ATK speelt een belangrijke rol bij het afwerpen van de submunities uit het SFW.¹⁵

3.2 Hanwha - Zuid-Korea

Tegenover het Noorse overheidspensioenfonds bevestigde Hanwha Corporation dat het bedrijf Multiple Launch Rocket Systems (MLRS) en 2,75-inch MPSM clustermunitione produceert.¹⁶

Een Multiple Launch Rocket System wordt op de website van het bedrijf omschreven als een lanceerinrichting “die verschillende munities kan afvuren op vijandelijke troepenconcentraties in een groot gebied”.¹⁷

De 2,75 inch HE MPSM K224 Warhead bevat volgens de website van het bedrijf “9 stuks polyvalente submunitione voor gebruik tegen infanterie, materieel en lichte bepantsering”.¹⁸

3.3 L-3 Communications - Verenigde Staten

De Fuzing and Ordnance Systems afdeling van L-3 Communications produceert clustermunitione projectielen en -componenten, waaronder ontstekingsmechanismen.¹⁹

L-3 Fuzing and Ordnance Systems produceert onder meer de GMLRS ESAD zelfvernietigingsontsteking voor de M101 submunitione, waarvan er 404 stuks passen in een M-30 raket van het Lockheed Martin GMLRS (Guided Multiple Launch Rocket System - zie paragraaf 3.4).²⁰

L-3 Fuzing and Ordnance Systems produceert ook het M864E2 projectiel voor 155mm houwitseren dat 72 submunities met zelfvernietigingsontsteking bevat.²¹

3.4 Lockheed Martin - Verenigde Staten

Lockheed Martin produceert clustermunitione, vooral voor de verschillende varianten van het Multiple Launch Rocket System (MLRS). De meest recente variant die over clustermunitione beschikt waarmee Lockheed Martin tot voor kort adverteerde is de M30 Guided MLRS (GMLRS).²² De raket wordt geladen met 404 Dual Purpose Improved Conventional Munition (DPICM) submunitione.²³

In een recente e-mail bevestigde het bedrijf dat het nog twee leveringscontracten voor dergelijke wapens heeft met het Amerikaanse leger, die doorlopen tot respectievelijk 2011 en 2013. Het bedrijf zal geen nieuwe leveringscontracten meer afsluiten.²⁴

3.5 Poongsan - Zuid-Korea

Het Zuid-Koreaanse bedrijf Poongsan produceert DP-ICM TP,K308 155mm granaten met 88 submunities.²⁵ Een ander type clustermunitione, de DPICM K310 met 49 submunities met zelfvernietigingsontsteking werd tot juni 2009 ook op de Poongsan website vermeld.²⁶

3.6 Singapore Technologies Engineering - Singapore

Singapore Technologies Kinetics, een dochtermaatschappij van Singapore Technologies Engineering, produceert clustermunitie. Er worden minstens twee versies geproduceerd van een 155mm granaat met 64 DPICM submunitie. Deze submunitie zijn van een mechanische zelfvernietigingsontsteking voorzien.²⁷

3.7 Textron - Verenigde Staten

Textron is verantwoordelijk voor de productie van clusterbommen van de types CBU-97 en CBU-105, die ook bekend staan als het Sensor Fuzed Weapon (SFW). De SFW is een lucht-naar-grond wapen dat 10 BLU-108 submunitie bevat met ieder vier Smart Skeet koppen. Eén SFW, voorzien van passieve infrarood en actieve lasersensors op elke kop, kan verschillende vaste en bewegende doelen op een oppervlakte van 12 hectare tegelijkertijd detecteren en aanvallen. De 40 koppen van de SFW zijn uitgerust met een automatisch desactiveringsmechanisme.²⁸

Hoofdstuk 4 Investerings Nederlandse financiële instellingen

4.1 Aegon

4.1.1 Profiel

Aegon is een internationale financiële instelling met het hoofdkantoor in Den Haag. Aegon is actief op het gebied van verzekeringen, hypotheek en vermogensbeheer. In Nederland behoren ook Aegon Bank en TKP tot het Aegon concern. TKP is een 100% dochter van Aegon en verleent pensioendiensten aan verschillende pensioenfondsen.²⁹

Buiten Nederland is Aegon met name actief in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. Amerikaanse dochters van Aegon zijn onder meer Transamerica, Monumental Life en Stonebridge Life.

4.1.2 Investerings in producenten van cluster munitie

De volgende recente informatie is gevonden over investeringen in producenten van cluster munitie door Aegon en diens buitenlandse dochters:

- **Alliant Techsystems:**

- Transamerica Life Insurance beheerde eind 2009 0,38% van de uitstaande obligaties van Alliant Techsystems, met een totale waarde van US\$ 4,5 miljoen.³⁰
- In december 2009 beheerde Transamerica Financial Life Insurance 0,13% van de uitstaande obligaties van Alliant Techsystems, met een totale waarde van US\$ 1,5 miljoen.³¹
- Eind 2009 beheerde Transamerica Asset Management obligaties van Alliant Techsystems in het volgende fonds:
 - Transamerica High Yield Bond fonds: 0,34% van de uitstaande obligaties van Alliant Techsystems, met een totale waarde van US\$ 4,0 miljoen.³²

- **L-3 Communications:**

- Monumental Life Insurance beheerde eind 2009 0,43% van de uitstaande obligaties van L-3 Communications, met een totale waarde van US\$ 17,7 miljoen.³³
- Stonebridge Life Insurance, beheerde in december 2009 0,24% van de uitstaande obligaties van L-3 Communications, met een totale waarde van US\$ 10,0 miljoen.³⁴
- Transamerica Life Insurance Company beheerde eind 2009 0,31% van de uitstaande obligaties van L-3 Communications, met een totale waarde van US\$ 13,0 miljoen.³⁵
- Transamerica Financial Life Insurance beheerde eind 2009 0,07% van de uitstaande obligaties van L-3 Communications, met een totale waarde van US\$ 3,0 miljoen.³⁶
- Aan het eind van 2009 beheerde Transamerica Asset Management obligaties van L-3 Communications in de volgende fondsen:³⁷

- Eind 2009 beheerde het Transamerica High Yield Bond fonds obligaties van L-3 Communications met een totale waarde van US\$ 1 miljoen.
 - Het Transamerica MFS High Yield fonds beheerde in september 2009 0,04% van de uitstaande obligaties van L-3 Communications, met een waarde van US\$ 1,58 miljoen.
 - Het Transamerica Partners Core Bond fonds rapporteerde in december 2009 dat het 0,02% van de uitstaande obligaties van L-3 Communications beheerde, met een totale waarde van US\$ 0,63 miljoen.
- **Lockheed Martin:**
 - Op 31 December 2009 rapporteerde Transamerica Investment Management dat het 17.482 aandelen van Lockheed Martin beheert. Dit vertegenwoordigt 0,00% van alle aandelen met een waarde van US\$ 1,32 miljoen. Waarschijnlijk zijn deze aandelen ondergebracht in het HSBC Investment Solutions Plc US Large CAP Fund.³⁸
 - Transamerica Life Insurance Company rapporteerde in december 2009 dat het 0,92% van alle obligaties van Lockheed Martin beheerde, ter waarde van US\$ 49,6 miljoen.
 - Zusteronderneming Transamerica Financial Life Insurance beheerde eind 2009 0,19% van de obligaties van Lockheed Martin, met een totale waarde van US\$ 10 miljoen.³⁹
 - Transamerica Asset Management beheerde eind 2009 0,06% van alle obligaties van Lockheed Martin, met een totale waarde van US\$ 3,14 miljoen in de volgende fondsen:⁴⁰
 - Het Transamerica Partners Long Bond fonds beheerde eind 2009 obligaties ter waarde van US\$ 2,92 miljoen.
 - Het Transamerica Extended Duration fonds beheerde op dat tijdstip US\$ 135.000 aan obligaties van Lockheed Martin.
 - Het JP Morgan Core Bond fonds hield obligaties ter waarde van US\$ 80.000.
- **Textron:**
 - Monumental Life Insurance beheerde in december 2009 0,22% van de obligaties van Textron, met een totale waarde van US\$ 10,5 miljoen.⁴¹
 - Transamerica Life Insurance Company beheerde eind 2009 0,01% van de obligaties van Textron, met een waarde van US\$ 0,55 miljoen.⁴²
 - Transamerica Asset Management beheerde eind 2009 0,11% van de obligaties van Textron, met een waarde van US\$ 5,03 miljoen. Dit is onderverdeeld tussen de volgende fondsen:⁴³
 - Eind 2009 rapporteerde het Transamerica Convertible Securities fonds dat het obligaties van Textron beheerde met een totale waarde van US\$ 2,05 miljoen.
 - Het Transamerica JP Morgan Core Bonds fonds beheerde in september 2009 obligaties ter waarde van US\$ 120.000.

- Het Transamerica Loomis Sayles Bond fonds beheerde in september 2009 0,06% van Textron's obligaties met een totale waarde van US\$ 2,86 miljoen.

4.1.3 Commentaar Aegon

Aegon gaf het volgende commentaar op de onderzoeksbevindingen:⁴⁴

“Hierbij laat ik u weten dat de door u genoemde investeringen van onze Amerikaanse dochters in Alliant Techsystems, L-3 Communications, Lockheed Martin en Textron correct zijn. Daarbij wil ik wel de opmerking maken dat dit niet geheel 'general account' (GA) geld betreft. Naast GA-geld van AEGON, beheren we ook geld voor klanten in 'separate accounts' conform een mandaat dat ze aan ons verleend hebben.

Van de USD 17,7 miljoen obligaties van Monumental Life Insurance in L-3 Communications, is USD 7,85 miljoen GA en USD 9,8 miljoen van klanten in hun 'separate accounts'. Ook de USD 550.000 van Transamerica Life Insurance Company in Textron betreft geld van derden.”

4.1.4 Reactie IKV Pax Christi

Voor de GA-investeringen van zijn Amerikaanse dochters draagt het Nederlandse moederbedrijf Aegon de volle verantwoordelijkheid. Voor de beleggingen in 'separate accounts' draagt Aegon een gedeelde verantwoordelijkheid. Aegon zou een alomvattend uitsluitingbeleid moeten opstellen en implementeren dat ook geldt voor investeringen voor derden. Als na een dialoog met de klant blijkt dat de klant wil blijven beleggen in deze bedrijven, zou Aegon moeten besluiten om afscheid van deze klant te nemen. Zolang er geld naar de producenten van clustermunition gaat, gaat er geld naar de productie van wapens die onaanvaardbaar humanitair leed veroorzaken.

4.2 ING Groep

4.2.1 Profiel

ING Groep is een wereldwijde financiële instelling van Nederlandse origine die diensten levert op het gebied van bankieren, beleggen, levensverzekeringen en pensioenen. ING Groep heeft meer dan 85 miljoen klanten in Europa, Noord-Amerika, Latijns Amerika, Azië en Australië: particulieren, kleine en middelgrote bedrijven, grote ondernemingen, instellingen en overheden.⁴⁵

4.2.2 Wapenbeleid

In september 2009 heeft ING Groep zijn beleid voor investeringen in de wapenindustrie aangescherpt en uitgebreid naar de beleggingsfondsen die ING Groep beheert. ING zal geen leningen en andere kredieten meer verstrekken aan bedrijven die clustermunition produceren en zal ook niet met eigen middelen beleggen in aandelen en obligaties van deze bedrijven. Ook de beleggingsfondsen die ING beheert zullen niet meer beleggen in aandelen en obligaties van deze bedrijven, met uitzondering van zogenaamde *indexfondsen*. Dit zijn fondsen die beleggen in de bedrijven die in een beursindex (zoals de AEX of de Dow Jones) zijn opgenomen. Welke bedrijven in die index worden opgenomen, wordt door een externe partij vastgesteld.⁴⁶

4.2.3 Investerings in producenten van clustermunie

De volgende recente informatie is gevonden over investeringen in producenten van clustermunie door beleggingsfondsen (inclusief indexfondsen) die door dochterondernemingen van ING Groep beheerd worden:

- **Alliant Techsystems:**

- ING Investment Management, een Amerikaanse dochter van ING, rapporteerde op 31 december 2009 dat het 20.880 aandelen van Alliant Techsystems beheerde. Dit vertegenwoordigt 0,06% van alle uitstaande aandelen van Alliant Techsystems, met een waarde van US\$ 1,84 miljoen.⁴⁷ De aandelen zijn ondergebracht in de volgende fondsen:⁴⁸
 - Het ING Russell Global Large Cap Index 75% Portfolio beheerde eind 2009 100 aandelen, met een totale waarde van US\$ 10.000.
 - Het ING Russell Mid Cap Index Portfolio beheerde eind juni 2009 4.700 aandelen, met een waarde van US\$ 390.000. Dit vertegenwoordigde 0,01% van alle aandelen van ING Investment Management.

- **L-3 Communications:**

- ING Investment Management beheerde 31 december 2009 174.438 aandelen van L-3 Communications, met een totale waarde van US\$ 15,17 miljoen.⁴⁹ Tabel 2 geeft aan welke hoeveelheden aandelen eind 2009 waren ondergebracht in door ING Investment Management beheerde fondsen.

Tabel 2 ING Investment Management : Aandelenbezit L-3 Communications

Fonds	Aantal aandelen	Percentage van totaal	Waarde (mln US\$)
ING Stock Index Portfolio	41.190	0,04	3,58
ING Index Plus Large Cap Portfolio	15.600	0,01	1,36
ING Index Plus Large Cap Fund	6.700	0,01	0,58
ING Balanced Portfolio	5.200	0,00	0,45
ING Tactical Asset Allocation Fund	920	0,00	0,08
ING Russell Global Large Cap Index 75% Portfolio	200	0,00	0,02
ING GET U.S. Core Portfolio - Series 3	80	0,00	0,01
Total ING Investment Management	69.890	0,06	6,08

Bron: Database Thomsone ONE, Bezoekt in april 2010.

- ING Investment Management beheert eveneens obligaties van L-3 Communications die zijn ondergebracht in het volgende fonds:⁵⁰
 - Het ING Van Kampen Equity and Income fonds beheerde eind 2009 obligaties van L-3 Communications met een totale waarde van US\$ 3,63 miljoen.

- **Lockheed Martin:**

- ING Investment Management, een Amerikaanse dochter van ING, rapporteerde op 31 december 2009 dat het 440.047 aandelen van Lockheed Martin beheerde. Dit vertegenwoordigt 0,12% van alle uitstaande aandelen van Lockheed Martin, met een waarde van US\$ 33,2 miljoen.⁵¹ Tabel 3 geeft welke hoeveelheden aandelen eind 2009 waren ondergebracht in door ING Investment Management beheerde fondsen.

Tabel 3 ING Investment Management: Aandelenbezit Lockheed Martin

Fonds	Aantal aandelen	Percentage van totaal	Waarde (mln US\$)
ING Stock Index Portfolio	114.057	0,03	8,59
ING Index Plus Large Cap Portfolio	62.732	0,02	4,73
ING Index Plus Large Cap Fund	26.771	0,01	2,02
ING Focus 5 Portfolio	22.300	0,01	1,68
ING Balanced Portfolio	21.001	0,01	1,58
ING Opportunistic LargeCap Portfolio	15.100	0,00	1,14
ING Tactical Asset Allocation Fund	2.430	0,00	0,18
ING Opportunistic Largecap Fund	1.950	0,00	0,15
ING Corporate Leaders 100 Fund	1.180	0,00	0,09
ING Russell Global Large Cap Index 75% Portfolio	790	0,00	0,06
ING GET U.S. Core Portfolio - Series 3	100	0,00	0,01
Totaal ING Investment Management	268.411	0,08	20,23

Bron: Database Thomson ONE, Bezocht in april 2010.

- **Singapore Technologies Engineering:**

- Het ING International Index Portfolio fonds van ING Investment Management beheerde eind 2009 37.000 aandelen in Singapore Technologies Engineering met een waarde van US\$ 90.000.⁵² Al deze aandelen waren ondergebracht in het ING International Index Portfolio.⁵³

- **Textron:**

- ING Investment Management beheerde eind 2009 256.110 aandelen Textron. Dit vertegenwoordigt 0,09% van alle aandelen met een waarde van US\$ 4,8 miljoen.⁵⁴ Hiervan waren eind 2009 de volgende hoeveelheden aandelen ondergebracht in de volgende door ING Investment Management beheerde fondsen:⁵⁵
 - 95.484 aandelen ter waarde van US\$ 1,8 miljoen in de ING Stock Index Portfolio;
 - 41.550 aandelen ter waarde van US\$ 0,4 miljoen in de ING Russell Mid Cap Index Portfolio;

- 3.900 aandelen ter waarde van US\$ 0,1 miljoen in het ING Index Plus Largecap Equity Fund VII;
- 2.100 aandelen ter waarde van US\$ 30.000 in het ING Foreign Stock Mother Fund;
- 2.050 aandelen ter waarde van US\$ 40.000 in de ING Tactical Asset Allocation Fund;
- 160 aandelen in de ING GET U.S. Core Portfolio - Series 3.

4.2.4 Commentaar ING Groep

ING Groep gaf het volgende commentaar op de onderzoeksbevindingen:⁵⁶

“Exacte cijfers en posities laat ik voor Profundo’s rekening, en wel omdat we nooit extern zullen communiceren of bevestigen dat entiteit a aandelen houdt voor klant x in bedrijf y met een waarde van z. Wel kan ik meer in zijn algemeenheid bevestigen dat de mogelijkheid bestaat dat we posities houden via index trackers en fondsen die op de Amerikaanse markt aangeboden worden. Ik leg kort uit waarom die mogelijkheid bestaat.

Ten aanzien van index trackers: Het is logisch dat beleggingen van index trackers zijn gevonden, en wel omdat index trackers niet door beleid worden beheerst. Een index tracker is een niet actief beheerd fonds dat een klant in staat stelt in een index te beleggen. De aard van dit fonds leent zich logischerwijs niet voor zoiets als uitsluiting van bedrijven of voor het stellen van eisen aan de lijst bedrijven die aan de index genoteerd zijn. Een index bestaat nu eenmaal uit een vaste lijst bedrijven, de fondsaanbieder heeft geen invloed op die samenstelling.

Ten aanzien van overige fondsen: ING Investment Management is actief in drie regio’s, namelijk in Europa, Azië en de US. Ons wapenbeleid geldt wereldwijd, dus voor alle drie die regio’s, maar implementatie (lees: fondsen ontdoen van bepaalde bedrijven) gaat in de ene regio gemakkelijker dan in de andere. Implementatie van het beleid ten aanzien van al de actief beheerde ING fondsen is in Azië en Europa al een feit. Dat zie ik ook bevestigd in de bevindingen, en ook uit eigen wetenschap bevestig ik dat alle fondsen hier en in Azië “schoon” zijn.

In de US loopt dat implementatieproces wat anders, omdat ING daar als asset manager niet altijd eenzijdig kan bepalen dat bepaalde bedrijven uit bepaalde bestaande fondsen geweerd moeten worden. Dat zouden we wel willen, maar dat kan wettelijk niet. Deze bijzondere situatie zien we ook bevestigd in de bevindingen; op de lijst staan enkele US fondsen.”

4.2.5 Reactie IKV Pax Christi

IKV Pax Christi verwelkomt het aangescherpte beleid van ING Groep. Het opstellen van beleid is echter onvoldoende, het moet ook geïmplementeerd worden. ING Groep blijft verantwoordelijk voor de implementatie van zijn wapenbeleid bij de Amerikaanse indexfondsen en andere beleggingsfondsen die het bedrijf beheert. Als blijkt dat ING Groep als vermogensbeheerder niet in staat is om af te dwingen dat deze fondsen hun belangen in clustermunten producenten verkopen, dan moet ING Groep afwegen hoe het bedrijf verder wil gaan: een consequent beleid voeren of doorgaan met het beheer van deze fondsen.

4.3 Rabobank Groep

4.3.1 Profiel

De Rabobank Groep is een coöperatieve, Nederlandse bankgroep. De coöperatie is in handen van 153 zelfstandige lokale Rabobanken, die op lokaal niveau verschillende vormen van financiële dienstverlening bieden aan particulieren en bedrijven. Vermogensbeheerder Robeco is een dochterbedrijf van de Rabobank Groep en de Amerikaanse vermogensbeheerder Harbor Capital Advisors is een dochter van Robeco.

4.3.2 Wapenbeleid

In januari 2010 heeft Robeco een uitsluitingsbeleid ingevoerd. Ten aanzien van controversiële wapens staat daarin het volgende: “Uitsluiting wordt toegepast op bedrijven die bepaalde producten maken die niet in overeenstemming zijn met algemeen aanvaarde internationale verdragen. Dit geldt vooral voor verdragen over controversiële wapens. Robeco volgt het Verdrag van Ottawa over antipersoonsmijnen, de Conventie voor clustermunitie, de Conventie voor chemische wapens en de Conventie voor biologische wapens. Meer dan honderd regeringen, inclusief de Nederlandse regering, hebben deze verdragen geratificeerd of zijn daarmee bezig. Het gemeenschappelijke kenmerk van deze verdragen is dat ze de productie van controversiële wapens of strategische onderdelen daarvan en de handel daarin niet toestaan. Robeco stelt als voorwaarde dat de verdragen waarmee rekening wordt gehouden ten minste door de Nederlandse regering ondertekend of geratificeerd zijn. Uitsluiting van bedrijven wordt toegepast op bedrijfsgerelateerde beleggingsinstrumenten (bijvoorbeeld aandelen, aandelenderivaten en bedrijfsobligaties).”⁵⁷

4.3.3 Investerings in producenten van clustermunitie

De volgende recente informatie is gevonden over investeringen in producenten van clustermunitie door fondsen die door dochterondernemingen van de Rabobank Groep worden beheerd:

- **Alliant Techsystems:**

- Harbor Capital Advisors rapporteerde eind maart 2010 dat het 500.000 obligaties beheerde van Alliant Techsystems, met een totale waarde van US\$ 505.000. Deze obligaties hebben een rente percentage van 6.750% en lopen tot 1 april 2016. Alle obligaties waren ondergebracht in het Harbor High-Yield Bond Fund.⁵⁸

- **L-3 Communications:**

- Harbor Capital Advisors rapporteerde eind januari 2010 dat het aandelen beheerde van L-3 Communications in de volgende fondsen:⁵⁹
 - Het Harbor Large Cap Value Fund beheerde 40.400 aandelen, met een totale waarde van US\$ 3,37 miljoen.
 - Het Harbor Mid Cap Value Fund beheerde 2.900 aandelen, met een waarde van US\$ 242.000.

- **Lockheed Martin:**

- Harbor Capital Advisors rapporteerde eind januari 2010 dat het aandelen beheerde van Lockheed Martin in de volgende fondsen:⁶⁰
 - Het Harbor Large Cap Value Fund beheerde 42.900 aandelen, met een totale waarde van US\$ 3,20 miljoen.

4.3.4 Commentaar Robeco

Robeco gaf het volgende commentaar op de onderzoeksbevindingen:⁶¹

“ Bijgaand vind je de informatie die ik bij Harbor Capital heb opgevraagd. Verder wijs ik er nogmaals op dat bij de acquisitie van Harbor Capital contractueel is vastgelegd dat een externe Board of Trustees het beleggingsbeleid van de fondsen van de fondsen van Harbor Capital bepaalt. Robeco heeft hier contractueel niets over te zeggen. Deze bepalingen zijn in de tijd opgenomen omdat men de Amerikaanse beleggers wilde beschermen. Harbor Capital belegt voor een belangrijk gedeelte in de Verenigde Staten door Amerikaanse beleggers uitsluitend voor Amerikaanse klanten. Twee keer per jaar bezoekt een lid van de Raad van bestuur van Robeco de Board of Trustees. De Robeco vertegenwoordigers onderstrepen keer op keer het belang van het uitvoeren van een responsible investing beleid, zoals Robeco voert.”

Robeco stuurde het volgende commentaar van Harbor Capital Advisors door:

“We have been able to review the holdings information for the Harbor High-Yield Bond Fund, the Harbor Large Cap Value Fund and the Harbor Mid-Cap Value Fund. As of the dates indicated in their report, the information is correct. Portfolio holdings as of 31 March 2010, which have been released publicly and are available on the Harbor Funds website (www.harborfunds.com), show very similar holdings, although the shares held of L-3 Communications and Lockheed Martin have increased slightly as the funds have grown in size.

The governance structure of mutual funds in the United States differs somewhat from the governance structure of mutual funds offered in the Netherlands. The Harbor Funds Board of Trustees is majority controlled (80% currently) by trustees who are completely independent of Harbor Capital Advisors, Robeco and Rabobank. The separate vote of the independent trustees can control major decisions of the funds. Harbor Capital Advisors, Robeco and Rabobank do not control the election of independent trustees. The investors in Harbor Funds elect the independent trustees. The portfolio managers and investment policies of Harbor Funds are approved by the Harbor Funds Board of Trustees. Harbor Funds are offered in the United States and its territories only to individual investors and institutional investors through several prospectuses. The prospectuses contain the important terms and conditions of the offerings.

No employee of Harbor Capital Advisors, Robeco or Rabobank selected the securities in question. Harbor Capital Advisors, as the investment adviser, identifies unaffiliated, professional, institutional investment firms to serve as portfolio managers (or sub-advisers) of the funds, subject to approval of the Harbor Funds Board of Trustees. These unaffiliated portfolio managers select the bonds or stocks held in the funds.

Harbor Funds' investment strategies and policies as set forth in the funds' prospectuses do not provide for any social or political objectives. This does not mean that a company's behavior is not a consideration when a portfolio manager makes an investment. The funds generally invest in securities of well run companies that tend to be those that are concerned about the welfare of their employees, their communities and the environment. The lack of political or social objectives simply means the funds do not invest to achieve particular social or political outcomes. The funds' shareholders representing small and large institutions, retirement plans and individuals have invested in the funds based on the investment objectives, strategies and policies set forth in the prospectuses.

The absence of exclusions in Harbor Funds is the position that is most consistent with the fiduciary obligations for investments under the various securities laws that exist in each of the 50 states and the securities laws of the United States. Harbor Funds has several hundred thousand investors directly and indirectly, all of which have invested in Harbor Funds based on prospectuses that have no exclusions for social or political purposes. Harbor Funds trustees have considered an occasional, infrequent request from one or more investors for exclusion of specific companies or industries; the Harbor Funds trustees have always voted against such exclusions. The only exclusions are the very rare situations where United States law prohibits investments in certain companies.

Like all mutual fund investors in the United States, investors in Harbor Funds have the opportunity to review on a quarterly basis, with a time lag, the securities in which their funds have been invested. If investors are not happy with the securities in which the funds are invested, they can sell their investments in the funds and invest in other mutual funds. This complete transparency of portfolio holdings allows each Harbor Funds investor and all United States mutual fund investors to decide whether they wish to invest in a fund or not based on the securities held by the fund."

4.3.5 Reactie IKV Pax Christi

Robeco blijft verantwoordelijk voor de implementatie van zijn uitsluitingbeleid bij de Amerikaanse indexfondsen en andere beleggingsfondsen die het bedrijf beheert. Als blijkt dat Robeco als vermogensbeheerder niet in staat is om af te dwingen dat deze fondsen hun belangen in producenten van clustermunie verkopen, dan moet Robeco afwegen hoe het bedrijf verder wil gaan: een consequent beleid voeren of doorgaan met het beheer van deze fondsen.

4.4 Shell Asset Management (SAMCo)

4.4.1 Profiel

Shell Asset Management Company (SAMCo) in Den Haag is de vermogensbeheerder van een aantal Shell pensioenfondsen in Nederland en daarbuiten. De verschillende pensioenfondsen bepalen hun eigen beleggingsbeleid, waardoor het beleid per pensioenfonds verschilt. Beleggingen namens de Shell pensioenfondsen worden gedaan, zowel door SAMCo als door externe vermogensbeheerders.⁶²

4.4.2 Wapenbeleid

De door SAMCo beheerde Shell pensioenfondsen sluiten allen sinds eind 2009 investeringen uit in producenten van clustermunie, volgens de definities in het Verdrag over Clustermunie.⁶³

4.4.3 Investerings in producenten van clustermunie

De volgende recente informatie is gevonden over investeringen in producenten van clustermunie door pensioenfondsen die door SAMCo worden beheerd:

- **Lockheed Martin:**
 - Shell Asset Management Company (SAMCo) beheert 121.057 aandelen van Lockheed Martin. Dit vertegenwoordigt 0,03% van alle aandelen met een waarde van US\$ 9,12 miljoen.⁶⁴

4.4.4 Commentaar SAMCo

SAMCo gaf het volgende commentaar op de onderzoeksbevindingen:⁶⁵

“Omdat na dialoog met Lockheed Martin geconcludeerd is dat het bedrijf op dit moment geen clustermunie meer produceert, wordt Lockheed Martin door SAMCo niet uitgesloten.”

4.4.5 Reactie IKV Pax Christi

Zoals in een recente e-mail door het bedrijf zelf wordt bevestigd, blijft Lockheed Martin zeker tot 2013 onderdelen van clustermunie produceren. SAMCo zou daarom ook dit bedrijf van investeringen moeten uitsluiten.

Hoofdstuk 5 Conclusies en aanbevelingen

De afgelopen jaren is er veel aandacht geweest voor de humanitaire problemen rondom clustermunition. Dit heeft ook zijn weerslag gehad op investeringen in clustermunition. De bewustwording dat clustermunition inhumane wapens zijn waardoor talloze burgerslachtoffers vallen heeft zich vertaald in een aantal zeer concrete stappen in de financiële wereld om investeringen in dit type wapen tegen te gaan. Veel financiële instellingen hebben in de afgelopen jaren beleid gemaakt om investeringen in clustermunition uit te bannen.

Zoals blijkt uit dit onderzoek, beheren nog vier Nederlandse financiële instellingen aandelen en/of obligaties in één of meer clustermunitionproducenten. Behalve bij SAMCO gaat het in alle gevallen om investeringen beheerd door buitenlandse dochterbedrijven van de betreffende Nederlandse financiële instellingen. Wanneer we naar de reacties van de financiële instellingen kijken, wordt de indruk gewekt dat het met name ingewikkeld is om in het buitenland beheerde fondsen te schonen van clustermunition. Het is aan het Ministerie van Financiën om dit verder te onderzoeken.

Het is belangrijk te beseffen dat het goed mogelijk is dat meer Nederlandse financiële instellingen investeringen in producenten van clustermunition beheren dan is opgenomen in deze publicatie. Zo zijn slechts voor enkele tientallen (grotere) pensioenfondsen gegevens gevonden over hun aandelenbeleggingen. Van de overige (meer dan 500) pensioenfondsen is niet bekend in welke aandelen en obligaties zij precies beleggen, terwijl slechts van enkele van deze pensioenfondsen bekend is dat zij investeringen in producenten van clustermunition uitsluiten. Ook van veel verzekeringsmaatschappijen en banken is niet bekend in welke aandelen en obligaties zij voor eigen rekening beleggen. Dit onderzoeksrapport geeft dus geen volledig overzicht van alle investeringen door Nederlandse financiële instellingen in clustermunitionproducenten, maar beperkt zich tot het weergeven van de investeringen waarover in publieke en commerciële bronnen informatie gevonden konden worden.

De discussie die op dit moment gaande is, zowel in Nederland als in het buitenland, richt zich niet zozeer op de vraag of investeringen in clustermunition nog langer wenselijk zijn; daarop is het antwoord door de Nederlandse regering en de andere 105 ondertekenaars van de Conventie over Cluster Munition duidelijk: NEE. De discussie richt zich met name op de vraag of een regering dergelijke investeringen bij wet moet verbieden, en hoe dergelijke wetgeving eruit zou moeten komen te zien. Indien Nederland een wapen uit wil bannen, valt niet hard te maken dat investeringen in dit type wapen nog wel toegestaan worden. De vraag die zich vervolgens opwerpt is hoe dergelijke wetgeving eruit zou moeten komen te zien.

IKV Pax Christi is van mening dat de Nederlandse regering het aan zichzelf, aan de Tweede Kamer en aan de slachtoffers van clustermunition verplicht is serieus te onderzoeken welke mogelijkheden wetgeving wel en niet biedt. De reacties van financiële instellingen moeten serieus worden genomen, en tegelijkertijd gestaafd worden door bewijzen waarom bepaalde investeringen niet zijn te voorkomen. Dit onderzoek is een eerste stap in het onderscheiden van de zin en onzin in eventuele wetgeving in Nederland. Wetgeving en de huidige discussies in het buitenland kunnen hiertoe handvaten bieden voor de Nederlandse regering. Indien de Nederlandse regering inschat dat dit proces tijd nodig heeft, zijn er ook interim stappen die zij kan ondernemen. In Groot-Brittannië bijvoorbeeld zijn directe investeringen in clustermunition per direct verboden, terwijl de mogelijkheden voor wetgeving op indirecte investeringen verder worden onderzocht. Dit is het minste dat de Nederlandse regering zou moeten doen om haar verplichtingen onder de Conventie over Cluster Munition na te komen.

Bronverwijzingen

- 1 Handicap International, "Fatal Footprint: The Global Human Impact of Cluster Munitions", p 42, November 2006.
- 2 Cluster Munition Coalition, "Investment in Civilian Suffering To Be Halted by Future Cluster Munitions Convention", CMC policy paper, <http://www.stopclustermunitions.org/wp/wp-content/uploads/2009/09/disinvestment-policy-paper.pdf>, laatst bezocht op 20 mei 2010.
- 3 www.stopexplosiveinvestments.org
- 4 IKV Pax Christi en Netwerk Vlaanderen, "Worldwide Investments in Cluster Munitions; a shared responsibility", April 2010, beschikbaar op: <http://www.ikvpaxchristi.nl/files/Documenten/wap%20cluster%20munitie/Clustermunitie/Stop%20Explosive%20Investments/2010%20Worldwide%20Investments%20in%20Cluster%20Munitions%20-%20April%202010%20update%20full%20report%20DEF.pdf>, en email van Mariella Grech, Ministerie van Buitenlandse Zaken Malta aan Marion Libertucci, Handicap International France op 25 April 2010.
- 5 IKV Pax Christi en Netwerk Vlaanderen, "Belgium no longer an international frontrunner", 12 februari 2010, beschikbaar op: <http://www.ikvpaxchristi.nl/files/Documenten/wap%20cluster%20munitie/Clustermunitie/20100212%20Belgium%20no%20longer%20international%20frontrunner%20def.pdf>.
- 6 Voor een overzicht van campagnes en acties wereldwijd zie : www.stopexplosiveinvestments.org
- 7 IKV Pax Christi en Netwerk Vlaanderen, "Worldwide Investments in Cluster Munitions; a shared responsibility", April 2010, beschikbaar op: <http://www.ikvpaxchristi.nl/files/Documenten/wap%20cluster%20munitie/Clustermunitie/Stop%20Explosive%20Investments/2010%20Worldwide%20Investments%20in%20Cluster%20Munitions%20-%20April%202010%20update%20full%20report%20DEF.pdf>.
- 8 "Het clusterbom gevoel", Jos van Dongen en Andre Tak, Maart 2007, Zembla, zembla.vara.nl.
- 9 De Eerlijke Bankwijzer, "Banken passen wapenbeleid aan", 1 oktober 2009, <http://www.eerlijkebankwijzer.nl/actueel/nieuws/view/123>
- 10 Zie bijvoorbeeld "Kamerstuk 2007-2008 21501-02, nr. 846" (8 september 2008), Raad Algemene Zaken en Externe Betrekkingen: Lijst van vragen en antwoorden over clustermunitie, antwoord op vragen 6 en 7.
- 11 "Brief van de Ministers van Financiën en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid" (31 maart 2010), Tweede Kamer, vergaderjaar 2009-2010, 22 054, nr. 158.
- 12 "Pensioenbeleggers: Verbied investeringen in clusterbom", (10 mei 2010), Telegraaf, zie http://www.mn-services.nl/portal/page?_pageid=136,3554504&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_item_id=6107199
- 13 "Worldwide Investments in Cluster Munitions; a Shared Responsibility" (April 2010 update), IKV Pax Christi en Netwerk Vlaanderen, p. 62.
- 14 Website Convention on Cluster Munitions (www.clusterconvention.org/pages/pages_ii/ia_textenglish.html), Bezocht in mei 2010.
- 15 Alliant Techsystems, "Air-to-Surface Missiles", *Website Alliant Techsystems*, (www.atk.com/Custom_Solutions_InternationalProducts/cs_ip_rm_sfw_rm.asp), Bezocht op 23 februari 2010.
- 16 Ethical Council, "Recommendation on exclusion of the companies Rheinmetall AG and Hanwha Corp", Norwegian Government Pension Fund – Global, 15 May 2007, *Website Noorse Regering* (www.regjeringen.no/pages/2041987/Rheinmetall%20and%20Hanwha,%20Unofficial%20English%20transla.pdf), Bezocht op 12 mei 2010.
- 17 Hanwha Corporation, "Defence Systems: Multiple Launch Rocket System", *Website Hanwha* (english.hanwhacorp.co.kr/BusinessArea/Explosives/Defense/Rocket/Rocket.jsp), Bezocht op 12 mei 2010.

- 18 Hanwha Corporation, "2.75 Inch Rockets, (HE M151, HEDP M247, MP5M K224)", *Website Hanwha Corporation* (english.hanwhacorp.co.kr/pdtt/tr/dep/ro/1184768_1220.asp), Bezocht op 23 februari 2010.
- 19 L-3 Communications, "BT Fuze Products", *Website L-3 Communications* (www.l-3com.com/divisions/overview.aspx?id=246), Bezocht op 12 mei 2010.
- 20 L-3 Communications Fuzing & Ordnance Systems, "Missile/Rocket: S & A's – ESAD's and Fuzing", *Website L-3 Communications* (www.l-3com.com/kdi-ppi/pdf/MissileRocket_SA_LoRes.pdf), Bezocht op 12 mei 2010; Grilliot, D. and C. Hatch, "Multiple Launch Rocket System (MLRS) Fuzing - Evolving to Meet End User Requirements", *Presentatie voor de 51st Annual NDIA Fuze Conference*, 23 mei 2007 (www.dtic.mil/ndia/2007fuze/SessionIIIA/grilliot1400.pdf).
- 21 L-3 Communications, "Products: M864E2 Projectile", *Website L-3 Communications* (www.l-3com.com/btfuze/html/products/m864e2.htm), Bezocht op 12 mei 2010.
- 22 Lockheed Martin, "Guided Multiple Launch Rocket System XM30 Rocket (GMLRS XM30)", *Website Lockheed Martin* (www.lockheedmartin.com/products/GuidedMLRSXM3/index.html), Bezocht op 25 November 2009.
- 23 Lockheed Martin, "MLRS", *Website Lockheed Martin* (www.lockheedmartin.com/data/assets/12820.pdf), Bezocht op 23 februari 2010.
- 24 Adams, J. (Director News & Information of Lockheed Martin Corporation), "E-mail", *Lockheed Martin*, 20 April 2010.
- 25 Poongsan Corporation, "Projectile 155mm - DP-ICM TP,K308", *Website Poongsan* (www.poongsan.co.kr/eng/product/pro_2_1.html), Bezocht op 12 mei 2010.
- 26 Poongsan Corporation, "Projectile 310mm - DP-ICM,K310", *Website Poongsan* (www.poongsan.co.kr/eng/product/pro_2_1.html), Bezocht op 5 juni 2009; Weidacher, R., S. Wezeman en M. Hollestelle, "Cluster Weapons: Necessity or Convenience?", *Pax Christi Nederland*, 2005.
- 27 Singapore Technologies Engineering, "155 Cargo Round", *Website Singapore Technologies Engineering*, (www.stengg.com/upload/819iE0RQZJP675Q4S3P.pdf), Bezocht op 12 mei 2010; Jane's Ammunition Handbook, "155 mm Advanced Material Engineering cargo projectile (Singapore), Field artillery", *Jane's Ammunition Handbook* (www.janes.com/articles/Janes-Ammunition-Handbook/155-mm-Advanced-Material-Engineering-cargo-projectile-Singapore.html), 17 juli 2008.
- 28 Textron, "Sensor Fuzed Weapon (SFW)", *Website Textron* (www.textrondefense.com/products/airlaunched/sfw.htm), Bezocht op 12 mei 2010; Textron, "BLU-108", *Website Textron* (www.textrondefense.com/products/airlaunched/blu108.htm), Bezocht op 12 mei 2010.
- 29 Website AEGON Nederland (www.aegon.nl), Bezocht in mei 2010.
- 30 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 31 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 32 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 33 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 34 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 35 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 36 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 37 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 38 Database Thomson ONE, Bezocht in april 2010.

- 39 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 40 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 41 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 42 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 43 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 44 Email van Roger Wildeboer Schut van Aegon Investment Management aan Profundo, 3 mei 2010.
- 45 Website ING (www.ing.com), Bezocht in mei 2010.
- 46 ING Defence Policy, ING, September 2009.
- 47 ING Capital Management, "Form 13F", *ING Investment Management Company*, 31 December 2009; Database Thomson ONE, Bezocht in april 2010.
- 48 Database Thomson ONE, Bezocht in april 2010.
- 49 ING Capital Management, "Form 13F", *ING Investment Management Company*, 31 December 2009.
- 50 Database Bloomberg, Bezocht in april 2010.
- 51 ING Capital Management, "Form 13F", *ING Investment Management Company*, 31 December 2009; Database Thomson ONE, Bezocht in april 2010.
- 52 Database Thomson ONE, Bezocht in april 2010.
- 53 Database Thomson ONE, Bezocht in april 2010.
- 54 ING Capital Management, "Form 13F", *ING Investment Management Company*, 31 December 2009
- 55 Thomson One Banker, Bezocht in april 2010.
- 56 Email van Harm ter Haar Romeny van ING Groep, 7 mei 2010.
- 57 Robeco, "Het uitsluitingsbeleid van Robeco", *Robeco*, 25 januari 2010.
- 58 Harbor Capital Advisors, "High Yield Bonds", *Website Harbor Capital Advisors (www.harborfunds.com)*, Bezocht in april 2010; Harbor Capital Advisors, "Annual report 2008-09", *Harbor Capital Advisors Co.*, 31 Oktober 2009.
- 59 Harbor Capital Advisors, "Domestic Equity Funds; Quarterly Schedule of Portfolio Holdings", *Harbor Capital Advisors*, 31 januari 2010.
- 60 Harbor Capital Advisors, "Domestic Equity Funds; Quarterly Schedule of Portfolio Holdings", *Harbor Capital Advisors*, 31 januari 2010.
- 61 Email van Ronald Florisson van Robeco aan Profundo, 4 mei 2010.
- 62 Website Stichting Shell Pensioenfonds (www.shell.com/home/content/pensioenfonds-nl), Bezocht in april 2010.
- 63 Telefonische informatieve van Henk Marius van Shell Asset Management Company (SAMCo) aan Profundo, 9 april 2010.
- 64 Database Thomson ONE, Bezocht in april 2010.

65 Email van Henk Marius van Shell Asset Management Company (SAMCo) aan Profundo, 7 mei 2010.